

Karaktärisering och kulturhistorisk värdering

Odensjö kyrka

Odensjö socken i Växjö kommun
Kronobergs län

Smålands museum
Thomas Lissing
2007

Inledning

Bakgrund och syfte

I samband med upprättandet av vård- och underhållsplaner för kyrkor i Växjö stift har Smålands museum på uppdrag av BSV arkitekter & ingenjörer i Värnamo genomfört en karaktärisering och kulturhistorisk värdering av Odensjö kyrka under våren 2007. De kyrkor som berörs är de som tillhör Svenska kyrkan och omfattas av kulturminneslagen, dvs. kyrkobyggnader som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen. Karaktäriseringen och den kulturhistoriska värderingen syftar till att användas som underlag för vård- och underhållsplanen.

Nedanstående material består av en historik över kyrkobyggnaden, en beskrivning av exteriör och interiör samt en kulturhistorisk bedömning. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering samt arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gåtts igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk- topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur, däribland hembygds litteratur. De redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av kyrkobyggnadens historia.

Kulturhistorisk bedömning

En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan kontinuerligt föremål för omvärderingar. Bedömningen utgår från såväl den enskilda kyrkobyggnadens värden som kyrkomiljön i sin helhet, men också värden i förhållande till andra kyrkobyggnader i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Odensjö kyrka

Kortfattad historik

Odensjö socken nämns första gången i de skriftliga källorna år 1389 som ”odhinsreda”, men dess gamla stenkyrka uppfördes troligen redan på 1200-talet. Sakristian åt norr tillkom under medeltiden. Vid en brand år 1815 totalförstördes kyrkan och bara murarna stod kvar. Det enda som hann räddas var den medeltida kristusbilden, timglasets från 1600-talet samt storklockan som tidigare hängde i klockstapeln.

1818 byggdes en ny kyrka upp på de gamla murarna. Den fick till skillnad från den gamla ett torn påbyggt som takryttare och ett vapenhus med huvudingång i väster. Tidigare hade ingången skett genom en portal på den södra långsidan.

Exteriör

Kyrkan är liten till storleken och ger med sin oregelbundna form och sina relativt få fönsteröppningar ett medeltida intryck. Byggnaden är uppförd av sten och består av ett rektangulärt långskepp med rakslutet kor åt öster, ansluten sakristia åt norr och ett utbyggt vapenhus åt väster. Fristående torn saknas, istället är det befintliga utfört som en takryttare på långhusets västra del av nocken. Denna tornbyggnad med lanternin är byggd av trä.

Långhuset är rektangulärt till grundformen och har ett ganska högre sadeltak. På båda långsidor sitter två stickbågeformade fönster av korsposttyp. På den västra gavelfasaden sitter tre små runda fönster i triangelformering, ett på var sida om vapenhusets takfall och ett ovanför dess nock. Vid det nordvästra hörnet av byggnaden sitter ett ankarslut av järn, vilket putsats över.

Långhusets takgesims består av ett profilerat listverk i trä som tjärats mörkbrunt. Även gavlarnas vindskivor är tjärade.

Klocktornet är kvadratisk till formen och höjer sig en våning över långhusets taknock. Det är klätt med stående vitmålad panel och har en enklare takgesims som också tjärats brun. Åt norr, väster och söder finns två svagt stickbågeformade ljudluckor som klätts med brunmålad träpanel i fiskbensmönster.

Lanterninen är smalare, också den kvadratisk till grundformen, och förhållandevis hög för det lilla tornet. Den har samma beklädnad som klockdelen och en likadan lucka åt varje väderstreck. Dess toppiga tak kröns av ett kopparinklätt kors.

På långhusets västra gavel ansluter vapenhuset. Det är kvadratisk till formen och betydligt smalare och lägre än långhuset. Dess sadeltak är ganska högre och har en takfot med synliga konsoler. Vapenhuset saknar fönster men har åt väster en port som är kyrkans huvudentré. Den breda trädörren har samma form som det stickbågevalv den sitter i, och är klädd med brunmålad panel i fiskbensmönster. Framför den ligger en flat sten med tydliga inskriptioner, möjligen en del av en tidigare gravvård.

Mot långhusets östra del av den norra långsidan ansluter sakristians utbyggnad. Denna har ungefär samma proportioner som vapenhuset och är bara obetydligt större än detta. Sadeltakets nock ligger precis i höjd med långhusets takfot. Gesimsen utgörs av ett enklare listverk i trä som tjärats mörkbrunt.

Sakristian har åt norr ett litet stickbågeformat fönster och åt väster en smal och låg port. Den senare är svagt stickbågeformad och klädd med brunmålad träpanel, både i liggande form och i fiskbensmönster. En flat trappsten ligger framför dörren som befinner sig i det inre murlivet. Valvet utgörs av en brädfodring direkt mot gesimsens undersida.

Det rakslutna koret är rektangulärt till formen med ett ganska högre sadeltak. Det är bara något lägre och smalare än långhusets gavel. Åt söder har koret ett stickbågeformat fönster med korspost, vilket är något mindre än långhusets liknande fönster. På den östra sidan finns i marknivå en låg rundbågeformad port till källartrappan. Denna är klädd med brunmålad träpanel i fiskbensmönster och framför den ligger en släthuggen trappsten. På var sida om dörren sitter i sockeln ett litet och lågt stickbågefönster. Ett likadant finns också i den norra sidans sockel.

Över källarporten, på gavelröstet, finns ett stort kors i slät lågre relief utfört i väggputsen. Den profilerade takgesimsen har samma utförande som på långhuset. Vid de två hörnen åt sydost och nordost finns sammanlagt fyra synliga ankarslut av svartmålat smidesjärn vid takfoten.

Tornets och lanterninens tak är täckta med kopparplåt och saknar vattenavledning i form av rännor och stuprör.

Taken på långhus, vapenhus, sakristia och kor är täckta med tjärade spån. De har svarta hängrännor och vita stuprör av galvaniserad plåt. Både korets, sakristians och vapenhusets anslutningar till långhusets murar är avtäckta med omlottlagda och falsade blyplåtar. På långhusets östra gavel sitter på nocken en kopparinklädd skorsten med rundad huv. Denna kröns av en konstfullt smidd spira i järn med en förgylld kyrktupp i plåt.

Samtliga fönster har vitmålade ytterbågar av trä och ofärgade glasrutor. Sakristians fönster har dock svagt färgade rutor i blyspröjs. Solbänkarna är kraftigt dimensionerade i gjuten cement. Under västsidans översta runda fönster finns dock en flat natursten utskjutande ur muren.

Fasaden är genomgående spritputsad och avfärgad i vitt. Runt portar och fönster finns smalare omfattningar som slätputsats. Egentlig synlig sockel finns bara på korutbyggnaden och består där av grovt huggna rektangulära stenar satta i cementfog. På några ställen längs kyrkobyggnaden sticker flata grundstenar fram, men i övrigt är fasaden vitputsad ner till marknivån.

Kyrkans grund ventileras med sju gluggar i vapenhusets sockelregion, en i sakristians och en i korets. Samtliga är försedda med galler av modern typ.

Exteriöra förändringar

Den gamla kyrkan brann ner 1815 och ersattes tre år senare av en i princip ny kyrka. Murarna till långhus och sakristia stod kvar, men resten fick byggas upp igen. Nu försågs också kyrkan med ett vapenhus i väster och ett klocktorn ovanpå långhustaket istället för den nedbrunna klockstapeln. Den nya tornhuven spånkläddes, men fick i början av 1900-talet ljusmålad panel.

Vid restaureringen 1927 under ledning av arkitekt Sven Brandel byggdes absid åt öster dit koret flyttades.

Exteriören har således utsatts för stora omdaningar i och med uppbyggnaden efter branden.

Interiör

Vapenhuset är på grund av murarnas tjocklek mycket litet och smalt invändigt. Avsaknaden av fönster gör det också mycket mörkt.

Det låga och stickbågevälvda taket är målat i ljusblått och golvet är lagt med små kvadratiska kalkstensplattor. Väggarna är slätputsade och avfärgade i vitt. Ytterdörrens insida är målad blå och de dubbla spegeldörrarna in till vindfånget har också en blå grundfärg. Dessa har dock röda och beige lister, samt speglarna marmorerade i blågrått.

Vid den norra väggen står en liten träkista och i taket hänger en lykta av guldfärgat katedralglas i blyspröjs.

Innanför spegeldörrarna finns ett vindfång som innehåller två läktartrappor, en åt var sida. Brädtaket är här målat i blått och golvet består av lackade brädor. I taket sitter en moden armatur i opakt glas. Dörrarna in mot kyrkorummet har samma utformning som de yttre, men de översta speglarna har ersatts av glasrutor i träspröjs. De smala trapporna är mörkt fernissade och klädda med röd nålfiltsmatta på planstegen.

Kyrkorummet börjar direkt innanför vindfångets svängdörrar och sträcker sig fram till korets triumfbåge. Det är rektangulärt till formen och ganska litet och smalt. Det är dock relativt ljust tack vare de fyra stora fönstren.

Golvet består av lackade brädor och väggarna är slätputsade med vit avfärgning. Det tunnvälvda takets brädor har målats i ljusblått och ansluter med en profilerad gesims i mörkare blått och guld till sidoväggarna.

Innerfönstrens bågar är målade i ljust grått och har rutor som till största delen är ofärgade katedralglas i blyspröjs. På sidoväggarna sitter två större mässingslampetter för rörljus och över mittgången hänger tre mässingskronor i olika storlekar. Series pastorum sitter på den bakre väggen.

Bänkarna är indelade i två långa kvarter som åtskiljs av mittgången och sträcker sig från utrymmet under läktaren fram till koret. Dessa är helt slutna och ansluter med en bröstpanel mot sidoväggarna. Fasaderna är målade i en mörkt blågrön nyans med en livlig marmorering på speglarna i samma ton. Dessa inramas av lister i rött, beige och svart. Mellan bänkdörrarna är fasaderna dekorerade med kannelerade pilastrar. Inredningen i bänkarna är målad i en ljusare blågrön färg och försedd med dynor i blått tyg.

Vid det norra kvarterets framkant står predikstolen. Den har med sin fyrkantiga form en ovanlig formgivning för länets kyrkor. Stilen är enkelt klassicerande med rena ytor och få dekorationer, medan profileringarna är desto mer markerade. Predikstolen och dess baldakin är målade i en ljus och varm grågrön nyans med speglarna marmorerade i mörkgrönt. Dessa omges av lister i rött och guld.

Koret framför kvarteren är öppet och rymligt. Golvet ligger i samma nivå som mittgången och utgör en fortsättning av kyrkorummets trägolvs. Mot triumfbågen står två korta korbänkar om en rad, en på var sida av koret. Över dem hänger två psalmnummertavlor i blått och guld, utformade i en nyrenässansliknande stil. I korets södra del står en dopfunt i sten samt ett rikt bemålat och förgyllt ständur. Här står även ett piano och en ljusbärare i svartmålat smidesjärn. På sidoväggarna sitter två mässingslampetter för rörljus.

I den norra väggen finns ett smalt och djupt rundbågevalv med en blåmålad trädörr. Den är klädd med panel i både liggande form och fiskbensmönster, och leder in till sakristian.

Sakristian är liten och låg. Det stickbågevälvda taket är målat i ljusblått och har på den västra väggen en gesims i samma färg. Golvet består av lackade brädor och innerväggarna är slätputsade och avfärgade i vitt. På den västra väggen sitter en innerdörr till entrén av grova plankor. På den östra väggen finns en fast skåpinredning i två olika blå nyanser. I den har en enkel andaktsplats anordnats. Fönstrets innerbåge är målad i ljusgrått. I taket hänger en liten mässingskrona med glasarmatur.

Korabsidens golv är lagt av marktegel och ligger två trappsteg över koret. På triumfbågens sidor sitter gråmålade räcken i järn. Korabsidens tak är format som ett kryssvalv och är liksom väggarna slätputsat och avfärgat i vitt.

Absidens blickfång är dess altaruppsats som målats i dova färger. Två grova spiralkolonner med en rundbåge överst omger den centralt placerade nisch som tidigare varit ett korfönster. I denna står ett stort triumfkrucifix som är bemålat i gröna och bruna färger. Kolonnerna, som är dekorerade med skurna vinrankor, är målade i beige och bruna nyanser. Rundbågen i samma färgsättning kröns av en fristående relief föreställande treenighetssymbolen med förgyllda strålar.

Altaret står mot väggen. Den halvrunda altarringen har ett genombrutet räcke med ett stiliserat organiskt mönster. Detta är marmorerat i ljust grågrönt medan nederdelen är målad i mörkgrönt. Knäfall och bord är klädda i rött tyg.

Läktaren bärs upp av sex korta kannelerade kolonner som marmoreras i mörkgrönt. Fyra av dem står på bänkinredningen, medan de två bakersta som omger vindfångets dörrar står på svartmålade postament. Läktarbarriären är rak över bänkkvarteren och nästan halvcirkelformat utsvängd över mittgången. Formgivningen är enkelt klassicerande utan egentliga dekorationer. I den runda mittspegeln finns dock ett kungligt monogram för Carl XIV Johan. Läktarbarriären är målad och marmorerad i ljusgrönt med mörkgrönt marmorerade speglar. Dessa omges av lister i rött och guld.

Läktaren är liten och utrymmet upptas till stor del av orgelhuset. Golvet är plant och klätt med röd nålfiltsmatta. Taket är i den bakre delen lågt och plant, bestående av brädor målade i ljusblått. Fasta bänkar saknas helt. Läktaren får sitt ljus från de två nedre runda fönstren på den västra gaveln.

Orgelhuset är relativt litet och målat i ljusgrått. Fasaden är enkelt utformad i en klassicerande stil. Den är målad i ljusgrått och delvis marmorerad i grågrönt. Lister och dekorationer går i svart och guld.

På läktarens sidoväggar sitter två mässingslampetter för rörljus, en modern glasarmatur i taket och på orgelhuset två lysrörsarmaturer. Bakom orgelhuset finns en smal tvärgång, samt bakom en trädörr en inbyggd trappa upp till tornet.

Tornrummet får sitt ljus från västfasadens övre runda fönster. Rummet är oinrett och öppet in mot långhusets vind. Här förvaras en del inventarier, men utrymmet upptas till stor del av bärande bjälkar och de trappor som leder till långhusvinden och upp till klocktornet. Där hänger kyrkans två klockor.

En smal trappa i gjuten betong leder på den östra sidan av koret ner till källarutrymmet. Detta är litet och begränsar sig till samma yta som korutbyggnaden. Det är dock ljust tack vare de tre låga fönstren i marknivå. Källaren används inte längre som pannrum utan står för tillfället tom.

Interiöra förändringar

Före restaureringen 1927 fanns en målad banderoll i taket över den östra korväggen, med texten ”Ära vare GUD i höjden”. Taket var till synes omålat eller endast tunt betsat, medan gesimsen målats i en mörk färg. Under den löpte en dekorativt målad mönsterslinga, liknande altarringens genomskurna formspråk. Bänkarna var målade i en mörk ekimitation. Mittemot predikstolen stod en stor kamin mot den södra väggen.

Vid restaureringen 1927 byggdes en absid vid den östra väggen dit koret flyttades. Det tidigare altarfönstret flyttades med till dess östra vägg. Bänkarna utökades och målades i en blågrön färg.

Vid ommålningen av bänkarna 1953 försvann numreringen då bänkarna målades i grått och innertaket fick en kraftigt blå färg. Restaureringen, under ledning av arkitekt Erlandsson från Växjö, var omfattande och innebar bland annat att golven lades om med ny isolering. Elektrisk värme och belysning installerades i kyrkan. Några bänkrader togs bort samtidigt som de återstående gjordes bekvämare. Tredubbla fönster tillverkades, där de gamla fönstrens katedralglas delvis återanvändes. Den dekorerade 1700-talsklockan restaurerades och sex nya lampetter placerades i kyrkorummet.

1959 murades altarfönstret igen och i dess blåmålade nisch placerades Kristusbilden.

När interiören restaurerades 1996 målades bänkarna i en blågrön ton som anknyter till den färgsättning som kyrkorummet gavs på 1920-talet. Altarnischen målades ljusst grön. Med hjälp av bevarade delar återskapades också den gamla altarringen från före 1927.

Genomgångar gjordes av elsystemet och ljudanläggningen. En ambo nytillverkades och kyrkvärdsbänken sattes tillbaka i koret efter att ha kortats något.

Viktigare inventarier

Kristusbilden i koret är från 1300-talet. Storklockan är gjuten 1621 och satt tidigare i den separata klockstapeln. Vid predikstolen finns ett fyrdubbelt timglas från 1600-talet och vid korbågen står ett rikt dekorerat ståndur från 1700-talet.

Kyrkogården

Kyrkogården är långsmal till formen och ligger mycket vackert på en udde ut i sjön Bolmen. Den omgärdas av en låg mur som kallmurats av väl ihophuggna flata naturstenar. De äldsta delarna av muren är från 1877. 1922 utökades kyrkogården åt väster och blev nästan dubbelt så stor. Några år senare utökades den även åt öster. Längs murens insida finns en krans av äldre lövträd och längs grusgången från den västra grinden ner till kyrkan några yngre lövträd som bildar antydning till allé. På den västra delen förekommer genomgående låga rygghäckar mellan raderna av gravvårdar.

Hela kyrkogården är gräsbevuxen och även kyrkobyggnaden omges av gräsmatta. Den breda grusgången från väster övergår ett tiotal meter från kyrkan till flata kalkstenar. Precis intill kyrkan finns en grusgrav kvar, de övriga har såtts igen.

Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning

Det kan vara svårt att på ett direkt och entydigt sätt karaktärisera en kyrka med sådan blandad historia som Odensjö kyrka. Den är på samma gång både en tidigmedeltida romansk kyrka och en nyklassicistisk kyrka från 1800-talet. Branden 1815 förstörde i princip allt utom murarna till långhus och sakristia, vilka fick ligga till grund för återuppbyggnaden. Den nya kyrkan fick dock klocktorn och i väster ett utbyggt vapenhus. Huvudingången flyttades dit efter att tidigare ha varit förlagd till långhusets sydsida. Dessa åtgärder, inklusive återskapandet av hela interiören, var så omfattande att det nu ligger närmare till hands att karaktärisera som ett nybygge. Trots sina tidigmedeltida murar och sin oregelbundna form får den ändå räknas som en nyklassicistisk kyrka.

Ett drygt sekel senare, 1927, byggdes kyrkan ut åt öster med en korabsid, vilket ytterligare förändrade exteriörens karaktär. Stilmässigt ger den ett mycket blandat intryck.

Interiören präglas av den senaste restaureringens färgsättning, som är en tillbakagång till de färger kyrkorummet fick vid restaureringen 1927. De blågröna nyanserna med marmoreringar i dörrspeglar och på läktarbarriären harmonierar väl med kyrkorummets utformning och ger ett både varmt och elegant intryck. Även i interiören finns spår av stilblandningar, även om den som helhet är mer sammanhållen i karaktären.

Korpartiet har också efter den senaste restaureringen blivit mer tilltalande med den återskapade äldre altarringen. Det finns dock inget som hindrar att man i framtiden med fördel skulle kunna ta upp det nu igenmurade korfönstret för att få in mer ljus i kyrkorummet. De två ankarslut av järn som sitter på långhusets västra gavelfasad bör befrias från puts och målas som de motsvarande på absidens östra fasad.

Odensjö kyrka är en liten och ovanlig representant för de nyklassicistiska kyrkorna, med tydliga spår av den medeltida kyrkoarkitekturen. Denna blandning gör den dock inte mindre intressant ur kulturhistorisk synpunkt. Kyrkan bär drag av flera tidsepokers byggande, vilket utgör en betydande del av dess historia. Det är viktigt att ta fasta på vid framtida restaureringar så att eventuella förändringar inte blir så genomgående att tidsskikten suddas ut.

Händelseregister

- 1815 - Den gamla kyrkan och dess klockstapel brinner ned
- 1818 - Den nya kyrkan uppförs på resterna av den gamlas murar
- 1884 - Orgel byggs av Johannes Andersson, Långaryd
- 1902 - Vapenhusets gravstenar förs ut på kyrkogården
- 1916 - Ny orgel av Eskil Lundén, Göteborg
- 1922 - Kyrkogården utökas åt väster
- 1927 - Restaurering under ledning av arkitekt Sven Brandel
 - Koret byggs ut med en ny absid
 - Ny rak altarring
 - Krucifix och altarprydnad restaureras
 - Den stora ljuskronan hängs upp
- 1945 - Nya spån läggs på taken
- 1946 - Ny dopfont
- 1953 - Inre restaurering under ledning av arkitekt E Erlandsson, Växjö

- Elektrisk värmeanläggning och belysning installeras
- Elektrisk ringning och orgelfläkt
- Nytt golv med isolering i trossbotten
- Tre bänkar tas bort
- Bänkarna görs bekvämare
- Fönstren görs tredubbla med gamla blyinfattade kvar
- Innerväggarnas puts lagas och kalkavfärgas
- Innertaket målas blått
- Bänkarna målas i grått
- 1700-talsklocka restaureras
- Sex nya lampetter placeras i kyrkan
- Korfönstret över altaret sätts igen
- 1967 - Yttre restaurering
 - Fasadernas puts lagas och kalkavfärgas
- 1975 - Ny orgel av Ingvar Johansson, Långaryd
- 1978 - Inre restaurering
 - Innertaket målas ljusare
 - Innerväggarna kalkfärgas
 - En kyrkvärdsbänk tas bort för att ge plats åt kororgel
- 1994 - Kyrkans tak läggs om med nya spån
 - Blyplåtar läggs vid takskarvarna
- 1995 - Fasadernas puts lagas och kalkavfärgas
- 1996 - Inre restaurering
 - Ommålning
 - Ny ambo
 - Orgelverket går igenom
 - Elinstallationer och ljudanläggning ses över
 - Delar av den äldre altarringen använd för att skapa en ny
 - Kyrkvärdsbänken sätts tillbaka efter att ha kortats något
 - En ventil tas upp i koret

Källförteckning

Följande arkiv och litteratur har nyttjats i samband med vårdplansarbetet:

Antikvarisk- topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm.
Handlingar från Kungl. Byggnadsstyrelsen är inkluderade.

Klipparkivet vid Smålands museum: Odensjö kyrka

Topografiska arkivet vid Smålands museum: Ljungby kommun, Byggärenden, Odensjö kyrka

Vassi Heidi, red, *Kyrkobyggnader i Kronobergs län*, 1998

Wennersten Birgit, *Odensjö kyrka*, 1999

